

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 9

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

TILSHUNOSLIKDA TOLERANTLIK TUSHUNCHASI

Muminova Aziza Arslonovna

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, professor (DSc).

e-mail: azikamadi@mail.ru ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6067-1426>

Annotatsiya.

Ushbu maqolada tolerantlik tushunchasining zamonaviy tilshunoslikdagi o'rni, uning semantik, pragmatik, lingvokulturologik va kommunikativ xususiyatlari tahlil qilinadi. Tolerantlik nafaqat ijtimoiy-axloqiy qadriyat, balki til orqali shakllanadigan va nutqiy faoliyatda namoyon bo'ladigan murakkab lingvistik kategoriya sifatida ko'rib chiqiladi. Mazkur tushunchaning turli lingvomadaniyatlardagi ifodalanish xususiyatlari, uning leksik-semantik maydoni hamda kommunikativ tolerantlik bilan bog'liq mazmuni yoritiladi. Shuningdek, tolerantlikni ifodalovchi til birliklarining muloqot jarayonida o'zaro hurmat, qabul qilish, tushunish va murosaga erishishni ta'minlashdagi roli ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: tolerantlik, tilshunoslik, lingvokulturologiya, konsept, kommunikativ tolerantlik, pragmatika, semantika, diskurs, madaniyatlararo muloqot.

ПОНЯТИЕ ТОЛЕРАНТНОСТИ В ЛИНГВИСТИКЕ

Муминова Азиза Арслоновна

Узбекский государственный университет мировых языков, профессор (DSc).

Аннотация.

В статье анализируются место понятия толерантности в современной лингвистике, его семантические, прагматические, лингвокультурологические и коммуникативные особенности. Толерантность рассматривается не только как социально-нравственная ценность, но и как сложная лингвистическая категория, формирующаяся посредством языка и проявляющаяся в речевой деятельности. Освещаются особенности выражения данного понятия в различных лингвокультурах, его лексико-семантическое поле, а также содержание, связанное с коммуникативной толерантностью. Кроме того, раскрывается роль языковых единиц, выражающих толерантность, в обеспечении взаимного уважения, принятия, понимания и достижения компромисса в процессе коммуникации.

Ключевые слова: толерантность, лингвистика, лингвокультурология, концепт, коммуникативная толерантность, прагматика, семантика, дискурс, межкультурная коммуникация.

THE CONCEPT OF TOLERANCE IN LINGUISTICS

Muminova Aziza Arslonovna

Uzbekistan State World Languages University, Professor (DSc).

Abstract.

This article analyzes the place of the concept of tolerance in modern linguistics, focusing on its semantic, pragmatic, linguocultural, and communicative features. Tolerance is considered not only as a social and moral value but also as a complex linguistic category that is shaped through language and manifested in speech activity. The article examines the ways in which this concept is expressed across different linguocultures, its lexical-semantic field, and its relationship with communicative tolerance. It also highlights the role of linguistic units expressing tolerance in promoting mutual respect, acceptance, understanding, and compromise in the process of communication.

Keywords: tolerance, linguistics, linguoculturology, concept, communicative tolerance, pragmatics, semantics, discourse, intercultural communication.

Kirish. Bugungi globallashuv sharoitida turli millat, madaniyat, din va ijtimoiy guruhlar vakillari o'rtasidagi muloqotning tobora faollashib borishi tolerantlik masalasining nafaqat falsafa, sotsiologiya, psixologiya va siyosatshunoslikda, balki tilshunoslikda ham muhim tadqiqot obyektiga aylanishiga sabab bo'lmoqda. Chunki shaxsning boshqa insonlar, qarashlar va qadriyatlarga bo'lgan munosabati, eng avvalo, til va nutq orqali yuzaga chiqadi. Shu ma'noda tolerantlik insonning ichki munosabatini ifodalovchi mavhum tushunchagina emas, balki konkret kommunikativ vaziyatlarda turli til vositalari yordamida namoyon bo'ladigan lingvistik hodisadir.

UNESCO tomonidan qabul qilingan "Tolerantlik tamoyillari deklaratsiyasi"da tolerantlik dunyo madaniyatlarining rang-barangligini hurmat qilish, qabul qilish va qadrlash bilan bog'liq tushuncha sifatida izohlanadi. Bunday yondashuv tolerantlikning passiv ravishda boshqalarga "chidash" bilan cheklanmasligini, aksincha, shaxslar va

guruhlar o'rtasida o'zaro hurmat va anglashuvga asoslangan faol munosabatni nazarda tutishini ko'rsatadi [1].

Tilshunoslik nuqtayi nazaridan esa tolerantlik aynan ana shu munosabatning til tizimi va kommunikativ faoliyatda qanday ifodalanishi o'rganish bilan bog'liq. Shuning uchun mazkur hodisani semantika, pragmatika, kognitiv tilshunoslik, lingvokulturologiya, psixolingvistika hamda diskurs tahlili kabi bir qator yo'nalishlar kesimida o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Tolerantlik tilshunoslikda tilning madaniy-semantik tabiati bilan chambarchas bog'liq bo'lib, olamning lisoniy manzarasini shakllantiruvchi konseptual birliklardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Har bir til muayyan jamiyatning tarixiy tajribasi, ijtimoiy normalari, axloqiy mezonlari va milliy dunyoqarashini o'zida aks ettiradi. Shu sababli tolerantlik tushunchasining mazmuni va uning nutqda ifodalanish usullari ham turli lingvomadaniyatlarda bir xil ko'rinishga ega bo'lmaydi.

Tolerantlikning semantik maydoniga hurmat, qabul qilish, tushunish, sabr, murosa, bag'rikenglik, hamjihatlik, hamkorlik, tenglik, xayrixohlik kabi tushunchalar kiradi. Ularning barchasi tolerantlikning umumiy mazmunini shakllantirsa-da, har bir birlik alohida semantik xususiyatga ega. Masalan, "sabr" tushunchasida qiyinchilik yoki noqulaylikka bardosh berish ma'nosi kuchliroq bo'lsa, tolerantlikda o'zgalarning farqli qarashlari, xatti-harakatlari yoki madaniy xususiyatlarini tan olish va ularga hurmat bilan munosabatda bo'lish komponenti ustunlik qiladi.

Shu jihatdan tolerantlikni oddiy "chidamlilik" tushunchasi bilan to'liq tenglashtirish mumkin emas. Zamonaviy lingvistik talqinda uning semantik strukturasi ancha keng bo'lib, insonning "o'zgacha" bo'lgan hodisa yoki shaxsga nisbatan ongli munosabatini ham o'z ichiga oladi.

A. I. Xlopova nemis lingvomadaniyatida tolerantlik konseptini o'rganib, uni leksik-semantik va assotsiativ belgilar orqali shakllanadigan lingvomadaniy hodisa sifatida tavsiflaydi. Nemis tilidagi "Toleranz" leksemasining tarixiy rivoji ham mazkur fikrni tasdiqlaydi. Atamaning lotincha tolerantia, ya'ni "sabr", "chidam" ma'nosidan kelib chiqishi zamonaviy nutqda uning ma'no doirasi ancha kengayib, boshqalarning fikri, e'tiqodi, turmush tarzi va qadriyatlariga hurmat bilan munosabatda bo'lish mazmunini ham qamrab oladi [2]. Demak, tolerantlik semantikasining rivojlanishi jamiyatning ijtimoiy va madaniy taraqqiyoti bilan uzviy aloqador.

Tolerantlik konseptini lingvokulturologik jihatdan o'rganishda til va madaniyat o'rtasidagi uzviy munosabat asosiy o'rin tutadi. Inson borliqdagi hodisalarni o'z madaniy tajribasi orqali idrok etadi va ushbu tajriba til birliklarida mustahkamlanadi. Natijada tolerantlikning universal mazmuni mavjud bo'lishiga qaramay, uning alohida tillarda namoyon bo'lish shakllari milliy-madaniy xususiyatlarga ega bo'ladi.

Masalan, ayrim lingvomadaniyatlarda tolerantlik sabr, vazminlik va murosa tushunchalari bilan yaqin aloqada shakllansa, boshqalarida individual huquqlarni tan olish, tenglik va shaxsiy erkinlik kabi tushunchalar uning mazmuniy markazini tashkil etishi mumkin. Bu esa tolerantlik konseptining ham universal, ham milliy-madaniy xususiyatlarga ega ekanligini ko'rsatadi.

Tolerantlik mohiyatan "o'z" va "o'zga" munosabatlari bilan ham bevosita aloqador. "O'zga" tushunchasi boshqa millat, madaniyat, din, ijtimoiy guruh, dunyoqarash yoki qadriyatlar tizimiga mansub shaxsni anglatishi mumkin. Tolerant kommunikatsiyada "o'zga" qarama-qarshi yoki salbiy hodisa sifatida emas, balki o'ziga xos xususiyatlarga ega teng huquqli subyekt sifatida qabul qilinadi.

Shunday qilib, tolerantlik bir xillikni talab qilish emas, balki tafovutlarning mavjudligini tan olish orqali kommunikativ uyg'unlikka erishishni anglatadi. Til ana shu jarayonda insonning "o'zga"ga nisbatan munosabatini shakllantiruvchi va ifodalovchi asosiy vosita vazifasini bajaradi.

Tolerantlik tushunchasining tilshunoslikdagi muhim ko'rinishlaridan biri kommunikativ tolerantlik hisoblanadi. Kommunikativ tolerantlik so'zlovchining suhbatdoshning fikri, hissiy holati, dunyoqarashi va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda muloqot olib borish qobiliyatida namoyon bo'ladi.

Bunday muloqotda kommunikativ maqsadga erishish bilan bir qatorda suhbatdoshning shaxsiy qadr-qimmatini saqlash ham muhim hisoblanadi. Shu sababli tolerant nutqqa xushmuomalalik, ehtiyotkorlik, hurmat, dialogga tayyorlik, o'zgalarning pozitsiyasini tan olish va nizoni yumshatishga qaratilgan strategiyalar xosdir.

Kommunikativ tolerantlik turli lingvistik vositalar yordamida ifodalanishi mumkin. Jumladan, murojaat shakllari, modal birliklar, yumshatish vositalari, evfemizmlar, bilvosita nutq aktlari, hurmat ifodalovchi birliklar va murosaga chorlovchi konstruksiyalar tolerant muloqotni yuzaga chiqarishda muhim o'rin tutadi.

Masalan, qat'iy shakldagi "Siz noto'g'ri fikrdasiz" jumlasini o'rniga "Menimcha, ushbu masalaga boshqa nuqtayi nazardan ham qarash mumkin" tarzidagi ifodaning tanlanishi kommunikativ pozitsiyaning yumshashiga olib keladi. Ikkinchi holatda so'zlovchi o'z fikrini saqlab qoladi, biroq suhbatdosh pozitsiyasini mutlaq inkor qilmaydi. Demak, tolerantlik nutqda faqat muayyan leksik birlik bilan emas, balki so'zlovchining kommunikativ strategiyani tanlash usuli orqali ham namoyon bo'ladi.

M. P. Axidjakova va L. A. Donskova badiiy matnlarda kommunikativ tolerantlik hamda intolerantlikning ifodalanishini tahlil qilib, uning emotsionallik va shaxsning kommunikativ xulq-atvori bilan uzviy bog'liqligini ta'kidlaydilar [3]. Badiiy diskursda personajlar nutqi, murojaat shakllari, baholovchi birliklar, hissiy-ekspressiv vositalar va sintaktik konstruksiyalar orqali ularning boshqa shaxslarga nisbatan tolerant yoki notolerant munosabati ochib berilishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, kommunikativ tolerantlikni faqat ijtimoiy xulq-atvor hodisasi sifatida emas, balki muayyan madaniyat tomonidan shakllantirilgan diskursiv kategoriya sifatida ham o'rganish lozim.

Tolerantlikning lingvistik mazmuni kognitiv komponentni ham qamrab oladi. Shaxs avvalo "o'zgacha"ni idrok etadi, uning mavjudligini tan oladi va unga muayyan baho beradi. Shundan keyingina ushbu munosabat nutqiy xatti-harakat shaklida yuzaga chiqadi. Shu sababli tolerantlikning kognitiv, emotsional va xulqiy tarkibiy qismlari bir-biri

bilan uzviy bog'langan.

Kognitiv darajada tolerantlik boshqa shaxs yoki guruhning qarashlari mavjud bo'lish huquqini tan olishni anglatadi. Emotsional darajada esa bunday tafovutlarga nisbatan keskin salbiy munosabatni nazorat qilish, empatiya va xayrixohlik kabi holatlar muhim ahamiyatga ega. Xulqiy-kommunikativ darajada mazkur munosabat konkret nutqiy strategiyalar va til birliklari yordamida namoyon bo'ladi.

Pragmatik jihatdan tolerantlik so'zlovchining muayyan kommunikativ vaziyatda til vositalarini maqsadga muvofiq tanlashida ko'rinadi. Bir xil mazmundagi fikr turli shaklda ifodalanishi mumkin va ushbu shakllarning tanlanishi kommunikatsiyaning tolerant yoki notolerant tus olishiga ta'sir ko'rsatadi. Shu bois pragmatik tahlilda nafaqat "nima aytilgani", balki "qanday aytilgani", "kimga aytilgani" va "qanday kommunikativ maqsad ko'zlangani" ham e'tiborga olinishi lozim. Tolerantlik madaniyatlararo muloqotning samaradorligini ta'minlovchi muhim kommunikativ omillardan biridir. Turli lingvomadaniyat vakillari muloqotga kirishganda ularning nutqiy odatlari, murojaat shakllari, baholash mezonlari va kommunikativ normalari o'zaro farq qilishi mumkin. Bunday tafovutlarni hisobga olmaslik kommunikativ tushunmovchilik va ziddiyatlarni yuzaga keltirishi ehtimoldan xoli emas.

Shuning uchun madaniyatlararo kommunikativ kompetensiya faqat chet tilining grammatik va leksik tizimini bilishni emas, balki boshqa madaniyat vakilining kommunikativ xulq-atvorini tushunish va hurmat qilishni ham talab etadi. Bu jihatdan tolerantlik madaniyatlararo muloqotning aksiologik asoslaridan biri hisoblanadi.

Tolerant kommunikatsiyada inson suhbatdoshni o'z qadriyatlarini asosida baholashdan ko'ra uning madaniy va ijtimoiy tajribasini hisobga olishga intiladi. Bunday yondashuv stereotiplar, diskriminativ birliklar, kamsituvchi ifodalar va "biz-ular" qarama-qarshiligiga asoslangan nutqning kamayishiga xizmat qiladi.

Shu sababli zamonaviy tilshunoslikda tolerantlikni o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Ushbu yo'nalishdagi tadqiqotlar ta'lim, diplomatik diskurs, ommaviy axborot vositalari, siyosiy kommunikatsiya, internet muloqoti, badiiy adabiyot va kundalik nutqda tolerant kommunikatsiya tamoyillarini aniqlash imkonini beradi.

Shunday qilib, tolerantlik ko'p qirrali ijtimoiy, madaniy va lingvistik hodisa bo'lib, tilshunoslikda uning mazmuni turli ilmiy yo'nalishlar kesimida namoyon bo'ladi. Semantik jihatdan tolerantlik hurmat, qabul qilish, tushunish, muros, sabr va bag'rikenglik kabi tushunchalar bilan bog'liq keng konseptual maydonni shakllantiradi. Lingvokulturologik jihatdan esa ushbu konsept universal mazmunini saqlab qolgan holda, har bir xalqning tarixiy tajribasi va milliy qadriyatlariga muvofiq o'ziga xos semantik hamda assotsiativ xususiyatlar kasb etadi. Pragmatik nuqtayi nazardan tolerantlik kommunikativ vaziyatga mos til vositalarini tanlash, suhbatdosh pozitsiyasini hisobga olish va muloqot jarayonida uning qadr-qimmatini saqlashga qaratilgan strategiyalar orqali namoyon bo'ladi. Kommunikativ tolerantlik esa o'zaro tushunishni ta'minlash, nizolarni yumshatish va turli qarashlar o'rtasida konstruktiv dialogni shakllantirishning muhim vositasidir. Zamonaviy kommunikativ makonda tolerantlik konseptining ahamiyati ortib borayotganligi uni semantik, pragmatik, kognitiv va lingvokulturologik jihatdan kompleks ravishda tadqiq etishni taqozo etadi. Ayniqsa, turli tillarda tolerantlikni ifodalovchi leksik, frazeologik, grammatik va pragmatik vositalarni qiyosiy o'rganish mazkur konseptning universal va milliy-madaniy xususiyatlarini aniqlash uchun istiqbolli ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ахиджакова М. П., Донскова Л. А. Эмотивность и коммуникативная толерантность в структуре эмоциональности художественного текста // Гуманитарные и социальные науки. – 2021. – № 3 (86). – С. 67–78. URL: [CyberLeninka — maqola](#)
2. Долгова И. А. Концептуальное поле «терпение» в английской и русской лингвокультурах: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20. – Волгоград, 2006. – 26 с. URL: [Автореферат — электронная версия](#)
3. Донскова Л. А., Багировов Х. З. Психолингвистические основы коммуникативной толерантности языковой личности // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2: Филология и искусствоведение. – 2017. – № 1 (192). – С. 34–38. URL: [CyberLeninka — maqola](#)
URL: [ЭБС Лань — jurnal soni](#)
4. Маринина Г. И. Полевая структура концепта «Толерантность» в немецком, английском, русском и кабардино-черкесском языках // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2016. – № 8 (62). – Ч. 1. – С. 129–131. URL: [Издательство «Грамота» — maqola PDF](#)
URL: [Jurnal soni](#)
5. Сумина Е. С. Толерантность: от феномена к лингвокультурному концепту: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20. – Екатеринбург, 2007. – 21 с. URL: [DisserCat — dissertatsiya va avtoreferat ma'lumotlari](#)
6. Хлопова А. И. Содержание понятия «Toleranz» в немецкой лингвокультуре // Вестник Московского государственного лингвистического университета. Гуманитарные науки. – 2023. – Вып. 2 (870). – С. 57–64. URL: [Вестник МГЛУ — выпуск № 2 \(870\), 2023](#)
7. Petkova T. V. The Idea of Tolerance – John Locke and Immanuel Kant // Open Journal for Studies in Philosophy. – 2019. – Vol. 3, No. 1. – P. 17–24. – DOI: 10.32591/coas.ojsp.0301.03017p. URL: [Full-text PDF](#) DOI: [10.32591/coas.ojsp.0301.03017p](#)
8. UNESCO. Declaration of Principles on Tolerance. – Paris: UNESCO, 16 November 1995. URL: [UNESCO — Declaration of Principles on Tolerance](#)